

ЕКОЛОГІЧНІ ГРУПИ РОСЛИН ЗА ВІДНОШЕННЯМ ДО АБІОТИЧНИХ ФАКТОРІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ ОПІЛЬСЬКО-КРЕМЕНЕЦЬКОГО ОКРУГУ

Важливими показниками екологічної характеристики фітоценозів природно-заповідних територій Опільсько-Кременецького округу є їх відношення до абіотичних факторів середовища – світла, температури, вологи та ґрунту, які мають важливе значення для життя рослин, оскільки впливають на їх життєві процеси. У рослинному покриві обстежених ділянок виявлене багатство аутоекотичних видових груп, проте у флорі переважають факультативні геліофіти, мезофіти, мезотрофи та мезотермні рослини, що характерно для лісостепової зони.

Ключові слова: національний парк, заказник, вид, екологічні групи рослин, світло, температура, волога, ґрунт.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У зв'язку із тривалою та глибокою антропогенною трансформацією навколишнього природного середовища важливого значення набуває питання вивчення теперішнього екологічного стану фітоценозів територій, у минулому багатих рідкісними і зникаючими видами [3,4]. До таких регіонів належить і Опільсько-Кременецький округ, зокрема національний парк "Кременецькі гори" та Голицький ботанічний заказник загальнодержавного значення. Важливими показниками екологічної характеристики фітоценозів є їх відношення до абіотичних факторів середовища (особливо світла, температури, вологи та ґрунту), які мають важливе значення для життя рослин, оскільки впливають на перебіг фізіологічних, біохімічних та інших процесів.

Матеріали та методи досліджень. Стационарні дослідження проводили на найбільш цікавих та типових щодо фіторізноманіття ділянках гір: Дівочі скелі, Страхова, Маслятин, Черча, Замкова, Божа, Голиця. Основними методами дослідження були: морфолого-географічний та еколого-фітоценологічний опис видів та рослинних угруповань. Визначення видового складу та номенклатура латинських назв подана згідно "Определителя высших растений Украины" (1987) [1]. Геоботанічна характеристика рослинності досліджуваних ділянок та екологічні групи рослин за відношенням до абіотичних факторів подано згідно з методикою описаною у багатотомнику "Полевая геоботаника" (1959-1976) [2].

Результати досліджень та їх обговорення. За відношенням до умов освітлення на території національного парку "Кременецькі гори" ми виділили наступні екологічні групи. Найбільш чисельна – факультативні геліофіти (тіневитривалі – можуть переносити більше чи менше затінення, але добре ростуть і на світлі) – 538 видів (65,2%). Це такі види як *Botrychium lunaria* (L.) Sw., *Phyllitis*

scolopendrium (L.) Newm., *Trollius europaeus* L., *Anemone nemorosa* L., *A. ranunculoides* L., *Corylus avellana* L., *Cerastium holosteoides* Fries, 8 видів роду *Viola*, *Helianthemum nummularium* (L.) Mill., *Calluna vulgaris* (L.) Hull, *Rhodococcum vitis-idaea* (L.) Avror., 5 видів роду *Euphorbia*, 5 видів роду *Crataegus*, 7 видів роду *Rosa*, 4 види роду *Inula*, *Tragopogon major* Jacq., *Galanthus nivalis* L., чимало видів родини *Orchidaceae*, *Calamagrostis canescens* (Web.) Roth. та ін.

Геліофіти (світлолюбні – рослини відкритих, добре освітлювальних місцевостей) – 256 (31%): *Larix decidua* Mill., *Pinus sylvestris* L., *Aquilegia vulgaris* L., *Adonis vernalis* L., *Silene vulgaris* (Moench) Garcke, *Minuartia aucta* Klok., *Gypsophila paniculata* L., *G. fastigiata* L., *Hypericum perforatum* L., *H. elegans* Steph. ex Willd., види роду *Alyssum*, *Sedum acre* L., *S. ruprechtii* (Jalas) Omelcz., *Fragaria viridis* Duch., *F. vesca* L., *Potentilla arenaria* Borkh., *Scabiosa ochroleuca* L., *Aster amellus* L., *Scorzonera purpurea* L., *Stipa capillata* L., *S. pennata* L. та ін.

Найменш чисельна група – сціофіти (тінелюбні – рослини нижніх ярусів тінистих лісів, печер) – 31 вид (3,8%): *Ophioglossum vulgatum* L., *Athyrium filix-femina* (L.) Roth., *Cystopteris fragilis* (L.) Bernh., *Dryopteris filix-mas* (L.) Schott., *Asplenium ruta-muraria* L., *A. trichomanes* L., *Pteridium aquilinum* (L.) Kuhn., *Asarum europaeum* L., *Hepatica nobilis* Mill., *Dentaria glandulosa* Waldst. et Kit. та ін (рис. 1).

За відношенням до температури, на території національного парку "Кременецькі гори", можна виділити такі групи рослин: мезотермні (найбільш поширені) – 535 видів (64,8%). Це такі, як *Larix decidua*, *Actaea spicata* L., *Malva pusilla* Smith., *Daphne mezereum* L., *Staphylea pinnata* L., *Polygala podolica* DC., *Pyrethrum co-rymbosum* (L.) Scop., *Centaurea jacea* L., *Poa angustifolia* L. та ін.; Термофільні – 241 вид (29,2%): *Helianthemum canum* (L.) Baumg.,

Alyssum gmelinii Jord., *Euphorbia volhynica* Bess. ex Szaf., Kulcz. et Pawł., *Sempervivum ruthenicum* Schnittsp. et C. B. Lehm., *Chamaecytisus austriacus* (L.) Link., *Eryngium planum* L., *Galium exoletum* Klok., *Helichrysum arenarium* (L.) Moench, *Jurinea pachysperma* Klok., *Festuca valesiaca* Gaud. та ін.

Найменш чисельна група – кріофільні – 49 видів (6%) – *Orthilia secunda* (L.) House, *Pyrola media* Sw., *Hedera helix* L., *Lathraea squamaria* L., *Orchis militaris* L., *Scirpus sylvaticus* L., *Arum besseranum* Schott та інші (рис. 2).

Залежно від того, при якому режимі вологи зростають рослини, у національному парку "Кременецькі гори", ми виділили наступні екологічні групи (рис. 3).

Гумідний та помірно-теплий клімат цієї території визначає перевагу мезофітів (рослини, що живуть в умовах середньої вологості) – 705 видів (85,4%).

Сюди належить більшість дерев та чагарників, лучних та лісових трав: *Pinus sylvestris*, *P. banksiana* Lamb., *Quercus robur* L., *Q. Pet-*

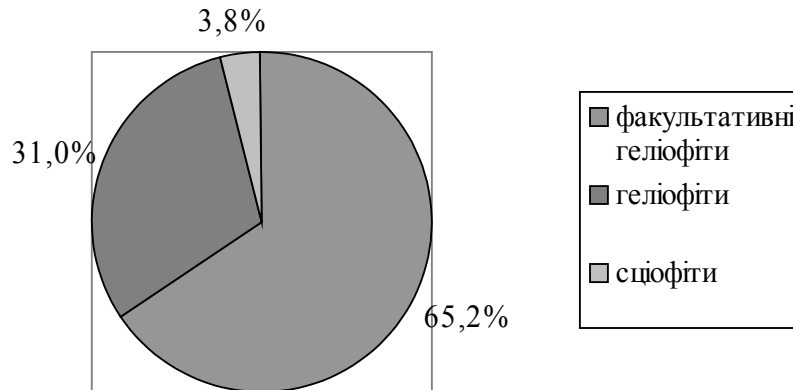

Рис. 1. Співвідношення екологічних груп рослин за відношенням до світла на території національного парку "Кременецькі гори".

raea (Mattuschka) Liebl., *Fagus sylvatica* L., *Corylus avellana*, *Dianthus carthusianorum* L. Менш чисельна група – гігрофіти (рослини, які живуть в умовах надмірної вологості) – 60 видів (7,3%). Це *Caltha palustris* L., *Coronaria coriacea* (Moench) Schischk. et Gorschk., *Potentilla erecte* (L.) Rausch., *Filipendula denudate* (J. et C. Presl) Fritsch, *Valeriana stolonifera* Czern., *Myosotis palustris* L., *Pedicularis palustris* L., *Veratrum lobelianum* Bernh., *Orchis militaris*, *Molinia careulea* (L.) Moench. та ін.

Ксерофіти – рослини посушливих місцевостей, які здатні витримувати тривалу атмос-

ферну і ґрунтову посуху, становлять 59 видів (7,2%): *Minuartia aucta* Klok., *Gypsorhila paniculata*, *G. fastigiata* L., *Alyssum gmelinii*, *A. calycinum* L., *Sempervivum ruthenicum*, *Sedum ruprechtii*, *S. acre*, *Carlina biebersteinii* Bernh. ex Hornem., *C. vulgaris* L., *Asparagus verticillatus* L., *Koeleria glauca* (Spreng.) DC., *Stipa capillata*, *S. pennata* тощо.

Найменш чисельна група – гідрофіти – 1 види (0,1%). Це вищі водні рослини, прикріплені до ґрунту й занурені у воду лише нижньою частиною: *Phragmites australis* (Cav.) Trin. ex Steud.

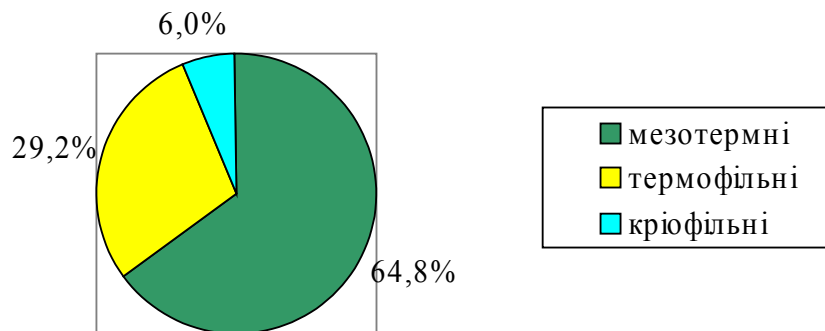
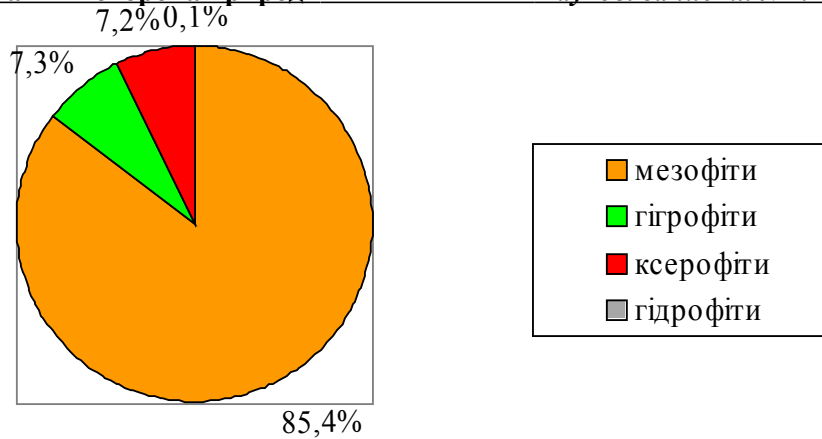

Рис. 2. Співвідношення екологічних груп рослин за відношенням до температури на території національного парку "Кременецькі гори".

Рис. 3. Співвідношення екологічних груп рослин за відношенням до вологи на території національного парку "Кременецькі гори".

Залежно від аутоекологічних особливостей рослин щодо відношення до валового хімічного складу ґрунту, на території національного парку "Кременецькі гори" виділено такі екологічні групи: найбільш чисельна – мезотрофи (рослини помірно вибагливі до вмісту в ґрунті поживних речовин) – 368 видів (44,6%). Сюди належать: *Picea abies* (L.) Karst., *Euonymus verrucosa* Scop., *E. europaea* L., *Populus alba* L., *Chaerophyllum temulum* L., *Laser trilobum* (L.) Borkh., *Tragopogon major*, *Ferulago sylvatica* (Bess) Reichenb., *Lilium martagon*, *Bromopsis inermis* (Leys.) Holub, *Festuca ovina* L. та ін.; нітрофіли (рослини особливо вимогливі до підвищеного вмісту азоту в ґрунті) – 164 види (19,8%), це в основному бур'яни, рослини пасовищ, види, що оселяються на лісових вирубках, сміттєвих місцях: *Urtica dioica* L., *Chenopodium album* L., *Ch. bonus henricus* L., *Atriplex prostrata* Boucher, *Rumex crispus* L., *Chamaerion angustifolium* (L.) Holub., *Heracleum sibiricum* L., *Solanum dulcamara* L., *Elytrigia intermedia* (Host.) Nevski та ін.; оліготрофи (рослини, що ростуть на неродючих ґрунтах) – 103 види (12,5%): *Pinus sylvestris*, *P. bancsiana*, *Calluna vulgaris*, *Orthylia secunda* (L.) House, *Pyrola media* Sw., *P. rotundifolia* L., *Geum rivale* L., *Ononis arvensis* L., *Epilobium hirsutum* L., *Gratiola officinalis* L. тощо; еутрофи (рослини, що ростуть на багатих на поживні речовини субстратах) – 102 види (12,4%): *Quercus robur*, *Q. petraea*, *Q. austriaca* Willd., *Fagus sylvatica*, *Anemone nemorosa*, *Anemone sylvestris* L., *Ficaria verna* Huds., *Corydalis bulbosa* (L.) DC., *Stellaria media* (L.) Vill., *Lunaria rediviva* L., *Daphne mezereum* L. та ін.

Малочисельна група петрофітів або літофітів (рослини, які ростуть на скелях і кам'яни-

тих місцях) – 71 вид (8,6%): *Euphorbia volhynica*, *E. seguieriana* Neck., *Minuartia aucta*, *Gypsophila paniculata*, *G. fastigiata*, *Helianthemum canum*, *Sempervivum ruthenicum*, *Sedum acre*, *S. ruprechtii*, *Rosa czackiana* Bess., *R. Pimpinellifolia* L., *Cerasus fruticosa* Pall., *Salvia cremencensis* Bess., *Dracocephalum austriacum* L., *Anthyllis schiwereckii*, *Astrantia major* тощо.

Найменш чисельна група псамофітів (рослини, що мають спеціальне пристосування до життя на пісках) – 17 видів (2,1%): *Cardaminopsis arenosa* (L.) Hayek., *Potentilla arenaria* Borkh., *Trifolium arvense* L., *Onobrychis arenaria* (Kit.) DC., *Linaria genistifolia* (L.) Mill., *Hieracium pilosella* L., *Festuca rubra* L. та ін. (рис. 4).

За відношенням до умов освітлення на території Голицького ботанічного заказника ми виділили наступні екологічні групи (рис. 5). Найбільш чисельна – факультативні геліофіти – 165 видів (57,9%). Це такі види як *Equisetum hyemale* L., *Anemone laxa* Juz., *Clematis recta* L., *Quercus robur*, *Q. petraea*, *Betula pubescens* Ehrh., *Viola odorata* L., *V. reichenbachiana* Jord. ex Boreau, *Daphne mezereum*, *D. cneorum* L., *Astrantia major* L., *Lilium martagon*, *Poa pratensis* L. та ін.

Менш чисельна група геліофітів – 109 видів (38,2%): *Alyssum gmelinii*, *Helianthemum ovatum* (Viv.) Dun., *Primula veris* L., *Cerasus fruticosa* Pall., *Eryngium planum*, *Scabiosa columbaria* L., *Clinopodium vulgare* L., *Carlina cirsioides* Klok., *C. onopordifolia* Bess. ex Szaf., *Stipa pulcherrima* C.Koch. тощо.

Найменш чисельна група – сціофіти – 11 видів (3,9%): *Dentaria glandulosa*, *Laserpitium latifolium* L., *Salvia glutinosa* L., *Juncus inflexus* L., *Carex sylvatica* Huds. та ін.

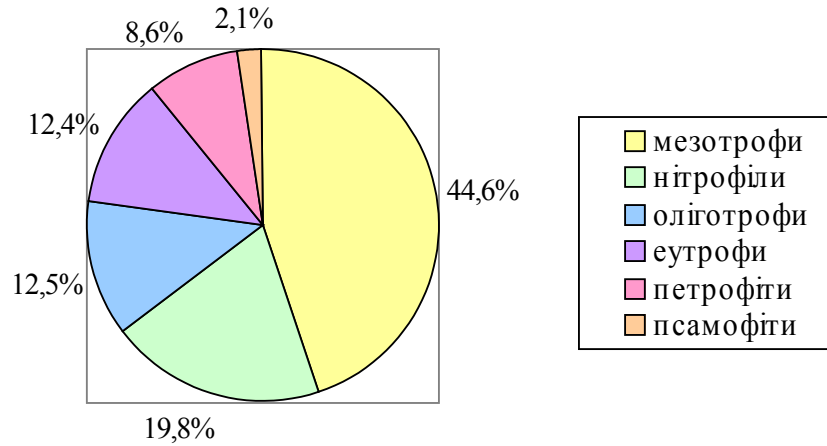

Рис. 4. Співвідношення екологічних груп рослин за відношенням до ґрунту на території національного парку "Кременецькі гори".

На території Голицького ботанічного заказника виявлено такі групи рослин за відношенням до температурного фактора: найбільш чисельна – мезотермні – 171 вид (60%): *Adonis vernalis* L., *Pulsatilla grandis* Wend., *Chamae-*

rion angustifolium (L.) Halub., *Geranium sanguineum* L., *Gnaphalium sylvaticum* L., *Dactylis glomerata* L., *Bromopsis inermis* (Leys.) Holub та ін. (рис. 6).

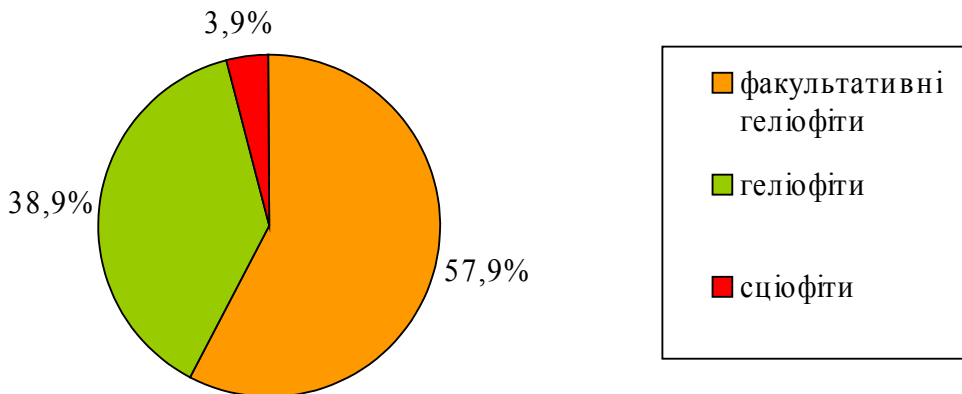

Рис. 5. Співвідношення екологічних груп рослин за відношенням до світла на території Голицького ботанічного заказника (%).

Термофільні – 99 видів (34,7%) – *Dianthus carthusianorum* L., *Euphorbia seguierana* Neck., *Onobrychis arenaria* (Kit.) DC, *Scabiosa ochro-*

leuca L., *Melittis sarmatica* Klok., *Carlina cirsioides*, *C. onopordifolia*, *Stipa pulcherrima* та ін.

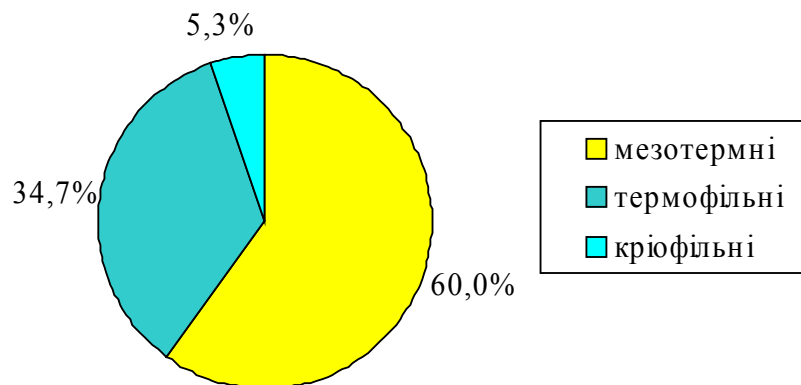

Рис. 6. Співвідношення екологічних груп рослин за відношенням до температури на території Голицького ботанічного заказника (%).

Найменш чисельні – кріофільні – 15 видів (5,3%). Це такі види, як *Equisetum hyemale* L., *Dentaria glandulosa*, *Potentilla erecta*, *Juncus inflexus*, *Eriophorum polystachion* L. та ін.

Залежно від того при якому режимі вологи зростають рослини, в заказнику ми виділили наступні екологічні групи (рис. 7). Найбільш чисельна – мезофіти – 237 видів (83,2%). Сюди належить більшість видів : *Anemone laxa*, *Actaea spicata* L., *Fagus sylvatica*, *Carpinus betulus*, *Daphne genkwa*, *Chamaerion angustifolium*, *Dictamnus albus* L., *Astrantia major* L., *Betonica officinalis* L., *Senecio besseranus* Minder., *Dactylis glomerata* та ін.

Менш чисельна група – ксерофіти – 28 видів (9,8%). Це *Alyssum gmelinii*, *Prunus step-rosa* Kotov, *Trinia multicaulis* Schischk., *Aster amellus*, *Carlina onopordifolia*, *Hieracium pilosella*, *Stipa pulcherrima*, *Helictotrichon pubescens* (Huds.) Pilg., *Festuca valesiaca* Gaud. та ін.

Не чисельна група – гігрофіти – 19 видів (6,6%): *Equisetum hyemale*, *Coronaria coriacea*, *Potentilla erecta* (L.) Rausch., *Filipendula denudata* (J. et C. Presl) Fritsch, *Linum catharticum* L., *Succisa pratensis* Moench, *Epipactis palustris* (L.) Crantz, *Dactylorhiza majalis*, *Juncus inflexus*, *Eriophorum polystachion* L., *Molinia caerulea* та ін.

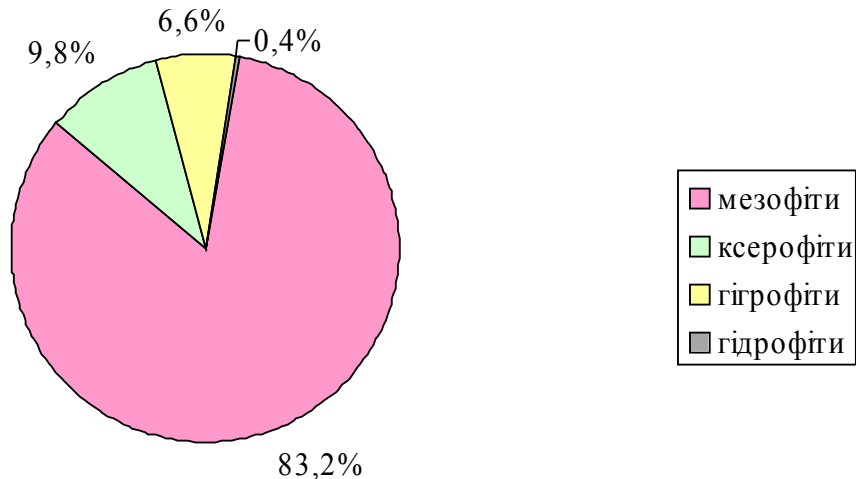

Рис. 7. Співвідношення екологічних груп рослин за відношенням до вологи на території Голицького ботанічного заказника (%).

Найменш чисельна група – гідрофіти – 1 вид (0,4%): *Phragmites australis*.

В залежності від валового складу ґрунту, на території заказника виділено такі екологічні групи рослин: найбільш чисельні – мезотрофи – 124 види (43,5%). Сюди належать: *Anemone*

sylvestris, *Betula pubescens*, *Viola hirta* L., *Filipendula vulgaris*, *Lathyrus vernus* (L.) Bernh., *Geranium robertianum* L., *Daucus carota* L., *Echium vulgare* L., *Scopolia carniolica* Jacq., *Senecio besseranus* Minder., *Poa pratensis* L. та ін. (рис. 8).

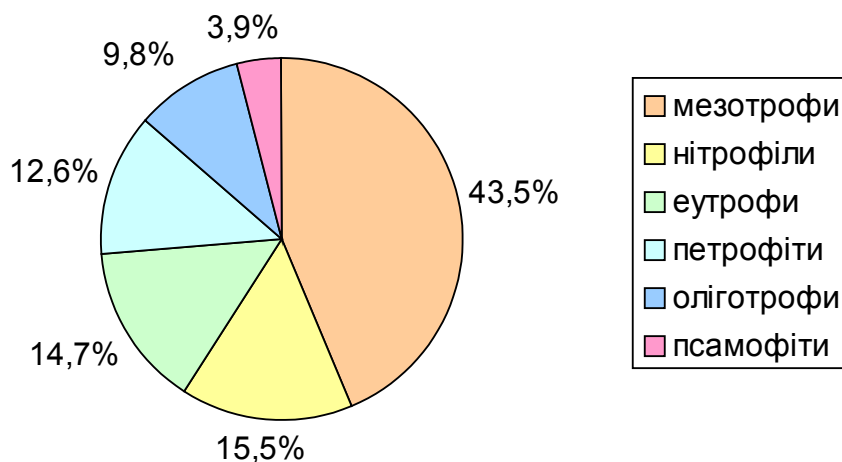

Рис. 8. Співвідношення екологічних груп рослин за відношенням до ґрунту на території Голицького ботанічного заказника (%).

Менш чисельна група нітрофілів – 44 види (15,5%): *Hypericum perforatum* L., *Ranunculus acris* L., *Silene vulgaris* (Moench) Garcke, *S. Nutans* L., *Rubus idaeus* L., *Nepeta pannonica* L., *Glechoma hederaceae* L. та ін.

Еутрофи – 42 види (14,7%): *Phleum preten- se* L., *Ph. phleoides* (L.) Karst., *Centaurea jacea* L., *Campanula trachelium* L., *Stachys germanica* L., *Melittis sarmatica* Klok., *Viburnum opulus* L., *Aegopodium podagraria* L. тощо.

Петрофіти – 36 видів (12,6%): *Trinia multi- caulis* Schischk., *Linum flavum* L., *Lotus ambi- guous* Bess. ex Spreng., *Anthyllis schiwereckii* (DC.) Blocki, *Coronilla coronate* L., *Hippocrepis comosa* L., *Cerasus fruticosa* Pall., *Alyssum gmelinii* тощо.

Мало чисельна група оліготрофів – 28 видів (9,8%): *Rumex acetosella* L., *R. confertus* Willd., *Euphorbia helioscopia* L., *Ononis arvensis* L., *Lembotropis nigricans* (L.) Griseb., *Succisa pratensis*, *Equisetum arvense* тощо.

Найменш чисельна група псамофітів – 11 видів (3,9%): *Cardaminopsis arenosa* (L.) Hayek, *Onobrychis arenaria* (Kit) DC., *Potentilla arena-ria*, *Hieracium pilosella*, *Euphrasia pectinata* Ten., *Stipa pulcherrima*, *Thymus*

atictus Klok. та ін.

Висновки. У рослинному покриві обсте- жених ділянок виявлене багатство аутокологіч- них видових груп, проте у флорі переважають факультативні геліофіти, мезофіти, мезотрофи та мезотермні рослини. У результаті суттєвої зміни природного середовища, порушення балансу абіотичних факторів (водопостачання, температури, світла, родючості ґрунтів тощо) із скарбниці рідкісних видів випадають цінні свідки давнини – релікти.

Велике природне різноманіття екотопів на території національного парку "Кременецькі гори" та Голицького ботанічного заказника за- гальнодержавного значення створює відповід- ні сприятливі можливості для формування життєздатних популяцій, великої кількості ви- дів рослин, дуже різних за своїми аутокологіч- ними властивостями. Така унікальна природна екологічна ситуація потребує активізації зу- силь у царині охорони навколишнього при- родного середовища для захисту від непроду- маного антропогенного втручання та створен- ня умов для збереження та природного поши- рення рідкісних видів рослин.

Література:

1. Определитель высших растений Украины / [ответственный ред. Ю. Н. Прокудин]. – К.: Наук. думка, 1987. – 546с.
2. Полевая геоботаника: в 6 т. / [под. ред. Е. М. Лавренко, А. А. Корчагина]. – Москва – Ленинград: Изд. АН СССР, 1959–1976.
3. Ситник К.М. Екологія та інвайронментологія / К.М.Ситник //Укр. Бот. Жрн. – 2003. – Т. 60, №3. – С.235-238.
4. Falińska K. Ekologia roślin / K.Falinska. – Warszawa: Wydaw. Naukowe PWN, 1997. - 454 s.

Резюме:

Наталья Лисова. ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ГРУППЫ РАСТЕНИЙ ПО ОТНОШЕНИЮ К АБИОТИЧЕСКИМ ФАКТОРАМ ПРИРОДНО-ЗАПОВЕДНЫХ ТЕРРИТОРИЙ ОПОЛЬСКО-КРЕМЕНЕЦКОГО ОКРУГА

Важными показателями экологической характеристики фитоценозов природно-заповедных территорий Опольско-Кременецкого округа, является их отношение к абиотическим факторам среды – свету, температуре, влаге и почве, которые имеют важное значение для жизни растений, поскольку влияют на их жизненные процессы. В растительном покрове обследованных участков обнаружено богатство аутоэкологических видовых групп, однако в флоре преобладают факультативные гелиофиты, мезофиты, мезотрофы и мезотермные растения, что характерно для лесостепной зоны.

Ключевые слова: национальный парк, заказник, вид, экологические группы растений, свет, температура, влага, почва

Summary:

Natalia Lisova. ENVIRONMENTAL GROUPS OF PLANTS IN RELATION TO ABIOTIC FACTORS OF THE TERRITORIES OF NATURAL RESERVES OF OPILLY-KREMENETS REGION.

Important indicators of the ecological characteristics of plant communities of the territories of natural reserves of Opillia-Kremenets region is their relation to abiotic environmental factors – light, temperature, moisture and soil that are essential for plant life, as affecting their life processes. In vegetation plots surveyed found wealth aut-ecological species groups, but in the flora is dominated by facultative heliofites, mesophytes, mezotrof and mesoterm plants typical forest-steppe zone.

Key words: national park, reserve, view, ecological group of plants, light, temperature, humidity, soil